

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

III

4698/5

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 4698/5.

4698/5
Літературно - наукова бібліотека.

(Нова серія.)

Книжка Б.

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ.

Біографічний нарис

ПАВЛА ГРАБА.

Додано поему Чернишевського

ГИМН ДІВІ НЕБА

в перекладі Івана Франка.

Л Ї В І В.

З друкарні Інститута Ставроп. під зарядом І. Пухира.

Накладом Редакції „Життя і Слова“.

1895.

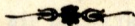
06

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ.

Біографічний нарис

Павла Граба.

4698/5

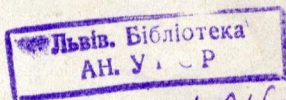
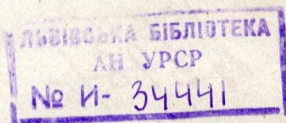
Л Ї В І В.

З друкарні Ставроп. Інститута під зарядом І. Пухира.

1895.

8(c)У.18" (092) [unclear] (04) + 891.7/1-1

2р.

~~4.016~~ к.ф.

II
ф/4-497

М. Г. Чернишевський родився 19. юня 1828 р. в Саратові, де його батько був соборним протопопом. Була се людина дуже розумна і освічена. Миколу з малку пестили яко одинчика, переважно мати. Грамоти його вивчила двоюродна сестра; від неї-ж він переняв ся любовою до музики і вивчив ся грати на фортепіані, від неї набрав звички до читання книжок. Батько его склав був досить значну бібліотеку, що нею користувався навіть М. Костомаров підчас пробування в Саратові. В р. 1842 Чернишевський став учити ся в саратовській духовній семінарії, одержавши добру підготову від свого батька, так що міг перекладати класиків. В семінарії взяв ся учити разом кілька мов: французьку, татарську, арабську й жидівську; згодом читав також по англійському, німецькому й польському. В семінарії Чернишевський був тихим, соромливим хлопцем, не зважувався перший забалакати з товаришем, держав ся якось остронь; його прозвали паничем і також оминали; приятелював тільки з перваком Левицьким, любив спорити з ним, закликав до себе, але Левицький, вбогий, нереспаний бурсак, не мав ні одежі підхожої, ні звички до громади. Бажаючи зблизити ся з кращими семінаристами, Чернишевський заходив часом з ними до шинку, розмовляв, однак не пив горілки до гурту. Не одшукавши друга стоваришував ся при кінці

зі своїм двоюродним братом Пипіном, що був молодший на 4 роки.

В семінарії Чернишевський не випускав книжки з рук, робив виписки, поясняв що трапилось товаришам, ніколи не блукав без діла. Коли ніхто не знав якої річи, учитель звертав ся до Чернишевського: „Ви бува не читали?“ Чернишевський, що доти звичайно писав у своїх зшитках, підводить ся і починає: „Німецький писатель Н. каже те а се, французький те, англійський те...“ і т. д. Всі було слухають та дивують ся; справді бо він надзвичайно відрізнявав ся від усіх своїми відомостями та розвитком; його вирази словесні бували завжди взірцеві.

Із семінарії Чернишевський з початку гадав йїхати до академії, але якийсь родич пораяв вступити до університету; батьки не перечили знаючи, як „унижено стан духовний“; тим то в падолисті 1844 р. Чернишевський кинув семінарію, став готовитись дома до іспиту, а 1846 р. вступив до петербурського університету. Там займав ся переважно старими мовами, писемством та словянськими наріччями під приводом знаного Ізмаїла Срезневського; за его показом Чернишевський зладив словар до Іпатієвської літописі, надрукований в додатку до „Извѣстій II. отд. Акад. наукъ“ 1853 р. В р. 1850 Чернишевський скінчив науки і був оставлений при університеті для підготовки на професора, але в р. 1851 любов до батьків потягла його в Саратов, де став учителем гімназії. В Саратові М. Ч. жив самотинником і зблизив ся тільки з М. Костомаровим. З перегодом умерла его мати; Чернишевський одружив ся, а в січні 1854 р. був іменований учителем 2-го кадетського корпусу в Петербурзі. Педагогічна діяльність його тривала не довго, бо він

швидко опісля цілком віддав ся письменству. З літератами почав знатись уже з університетської лавки, будуючи у Введенського, з котрим познайомив його Срезневський.

Літературну діяльність розпочав Чернишевський писанєм бібліографічних заміток для „Отечественныхъ записокъ“ Краєвського 1853 року та перекладами романів для того журналу; так в 1854 р. був надрукований в його перекладі роман Чарльза Дівера „Семейство Доддовъ“. Працюючи без віддиху Ч-кий тим часом виготовив дисертацію на ступінь магістра п. з. „Эстетическія отношенія искусства въ дѣйствительности“, 1856 року блискуче боронив єї на диспуті, вона була вихвалена та підписана радою університетською, але міністер освіти Норов на те не згодив ся, звелів єї конфіскувати. і Ч-ий таким роком не дістав заслуженої пошани. Сей випадок зблизив його з редакцією „Современника“, він зробив ся від того часу постійним співробітником сего журналу, взяв на себе відділ критики, помістив безліч журнальних статей, а крім того дві просторі студії: „Очерки Гоголевскаго періода“ (характеристика Белінського) і „Лессингъ и его время“ (тут також він порівнює Белінського з Лессінгом). В р. 1858 відділ критики Ч-кий передав Добролюбову, а сам узяв ся головню за публіцистику і працював так до 1864 року. За сей час він надрукував між іншим такі речі: „Экономическая дѣятельность и государство“ по поводу „Очерковъ Англіи и Франціи“ Чичерина, „Капиталъ и Трудъ“ (з поводу книжки Горлова „Политическая Экономія“), переклад „Основаній политической экономіи“ Мілля з просторими примітками, що здобули Чернишевському європейську славу, низку переробок з Маколея під заголовком „Разказы изъ и-

сторії Англії“, „Борьба партій во Франції при Людовикѣ XVIII и Карлѣ IX“, „Іюльская монархія“, „Кавеньякъ“, „Антропологическій принципъ въ філософії“, „О причинахъ паденія Рима“, роман „Что дѣлать?“ Тодіж Ч-кий редагував переклад „Всесірної історії“ Шлоссера, що почав був видавати Серно-Соловєвич, далі до гурту з Добролюбовим видав біографії Пушкіна та Кольцова для літей з вибіркою їх творів: першу біографію написав він сам, а другу Добролюбов. В р. 1858 Ч-кий був якийсь час також редактором „Военнаго Сборника“. Тодіж саме Катков кликав його до співробітництва в своєму „Русскомъ Вѣстникѣ“, що був ще органом чепурним, але Ч-кий не взяв участі в загалі в московських видавництвах крім „Атенея“, де помістив 1858 року прекрасну статтю „Рус-кій человекъ на rendez-vous“ з поводу повісті Тургенева „Ася“: то був гарячий поклик до найшвидшого знесеня огидливої панщини.

В р. 1862 Чернишевський був арештований, а 1864 засуджений на 15 літ в каторжні роботи за мнимий поклик до визволених кріпаків та за шкідливий напрям „Современника“. Тодіж появил ся в печати й текст „докладу“ (реляції) уложеного секретарем сената дотично справи Ч-кого (по теперішньому б то „обвинительный актъ“). Там оповідалось таке. Офіцер гвардії Всеволод Костомаров був проваджений в Тобольск яко політичний провинник. Дорогою він став перетрушувати свою скриньку, а з неї випав ніби то лист Ч-ого в Москву до поета Плещеева (Петрашевця): Ч-кий ніби то писав, що поклик до кріпаків виготовлений, але в Петербурзі нема друкарні, де б можно було напечатати, то він просить Плещеева розшукати в Москві. Костомарова вернули зараз назад до Петербурга,

де Ч-кий уже був ув'язнений, і почали допитувати. Костомаров зізнав, що літом 1862 р. він їздив до Москви, то Ч-ий просив його одвезти лист Плещееву; лист той він положив до себе в скриньку, а приїхавши в Москву не міг знайти, бо він якось застряв поміж кашуками, де й перебував до сього часу. Лист той Ч-ий буцім передав йому в якійсь бесідці (альтанці), де розмовляв з ним про поклик до кріпаків, що мав на меті вияснити їм сумну будучину вироблену важкими економічними умовами панщинної реформи; ту розмову ніби то чули два московські міщане, що невароком трапились позаду бесідки. Така була б-то головна провина Чернишевського.

Студент Яценко (як що не помиляюсь, український писатель) вивів на чисту воду всю нісенітницю сеї історії. В р. 1864 він сидів за політичну провину в московськім „смирительномъ домѣ“; з ним разом відбували кару і два якісь „босяки“, до котрих часто навідував ся агент тайної поліції та довгенько з ними розмовляв. Нарешті один із них з журбою признав ся Яценкови, що його з товаришем намовляють посвідчити з під присяги проти Чернишевського все, що буде їм сказано, а за те дістануть відповідну надгороду. Після невеличкого вагання „міщане“ згодились і їх повезено до Петербурга. Подібна історія була й з Костомаровим: по дорозі в Сибір він бесідував з жандармським офіцером і прибирав способів собі на полегкість. „Шкода й гадати, — замітив жандарм. — А от у Петербурзі морочать голови, як би упекти Чернишевського, та не спроможуть ся. Зробіть так а так — будуть вельми влячні“. І Костомаров не міркував довго і поторохтів до Петербурга. Він був перед тим знаний яко дотепний поет перекладач, про те-ж людина дуже

підля і легкодуха, зрадник і брехач; він набалакав на-
віть на якогось свого дядька, та в того нічого не ви-
шукали провинного. В докладі знаходимо також допись
якогось невідомого донощика з Москви (вгадували на
Каткова), де читаємо: „Спасіть Росію від сього розу-
много соціаліста, дотепного софіста з безмежним впли-
вом на молодіж, що ладен затопити край у крови“. Приводилась записка Герцена, що кликав Ч-ого до Же-
неви видавати „Современникъ“, коли не можна довше
видержати в Росії. І чимало дечого було нагрома-
джено...

Чернишевський одкидав і автентичність листа
знайденого у Костомарова і свою розмову з ним у
бесідці, потверджену однак з під присяги обома міща-
нами. Завиною проти Ч-го послужила також безліч у-
ривків з его легальних творів, з поводу котрих мусів
давати в кріпости пояснення. В кінці 15-літня каторга
була скорочена на половину, а в осени 1864 р. Ч-го
повезли на Сибір в м. Кадаю на китайській границі;
там він перебував з Михайловим, котрий при йому
й умер; там написав свої кращі романи „Прологъ къ
прологу“, „Дневникъ Левицкаго“ і „Прологъ“; там і
Михайлов написав чимало своїх перекладів, що сто-
ять межи красшими в письменстві московському. Жилося
з початку в Кадаї не дуже скрутно, бо воєнного на-
чальства не було, а смотрителем служив простенький,
не злий дідусь. Літератор Шелгунов приїздив зі сво-
єю жінкою провідувати Михайлова; вона навіть посели-
лась на якийсь час в селі коло острогу і прожила там
аж пів року, поки не звідало начальство. Наскакали
жандарми і повезли єї в Петербург. Шелгунова засла-
ли в Тотьму, Вологодської губ., а дідуса смотрителя
прогнали з місця.

В кінці літа 1866 р. Чернишевського перевели з Кадая в Александровський завод, забайкальської області. Сюди приїздила его жінка, та їй дозволили оставатись тільки три дні — зустрічі їх відбували ся в присутности офіцера, не більше як 2 — 3 години. В Петербург її повезли потім жандарми, дарма що вона мала дозвіл їхати сюди від міністра справ крайових. Перебуваючи в Александровському заводі Ч-ий жив у подовгастій кімнаточці з єдиним вікном; колись їто був ганок, з його зробили комору, забивши вікно решіткою; там завжди було темно, а зимою ще й холодно; Ч-ий ніколи не скидав довгого кожуха надяганого просто на сорочку, і смушевої шапки. В п'ятьох інших коморах обік Ч-ого поміщувалось чоловіка 60—70 Поляків-повстаєць, найбільше простий люд, салдати, майстрові, тощо; задуха постійно стояла страшенна. До Ч-ого всі відносили ся з повагою, притихали коли вечерами сідав за книжки та папери, спивяли співаків та музик, хоч сам Ч-ий прохав не спинятись, бо дуже любив слухати пісні; ремесники, щоб не мішати его занятям, переходили в дальші комори; всяк старав ся як мога услужити: полатати одежу, вимести долівку; ледви-ледви Ч-ий одвоював собі право самому ставляти самовар. Перед двома роками до Чернишевського в тюрмі сиділи Стахевич, Муравський та чоловіка п'ять Поляків, київські студенти; всі вони зблизили ся між собою, читали гуртом розмаїті твори по економії суспільній (між іншими і Мілля з примітками Ч-ого), нарешті склали з себе робочу і спожиткову спілку-комуну. Але в тюрмі було також чоловіка десять шляхтичів з застарілими польсько-католицькими тенденціями; вони то підняли галас проти спільників обвинувачуючи їх в безбожності, а Поляків з-окрема в зрадництві за приятелюванє

з Москалями. Остання громада в'язнів завдяки дуже низькому рівню свого розвитку поперла ся за тим галасом: комуністи порішили перейти в другу тюрму, але так не сталось: декого з шляхтичів пустили на поселенє, потім донеслась чутка про знаний забайкальський бунт і забрала всю увагу. Тим то Ч-ого стріли вже без ворожості, а коли роздивились, що то за людина пошанованю не було краю. До нього йшли за порадою, за розв'язанєм спорів, за рішенєм питань принципіальних; авторитет єго не викликав сумніву. Через якийсь час у Александровський завод було приведено кілька Каракозовців, що внесли трохи оживлення в сумне, одностайне жите тюремне. Та Ч-ий не сидів з ними довго; зимою 1867 р., скінчивши строк іспиту, він був випущений з тюрми і одібрав дозвіл поселитись на квартирі поблизу. Він жив у заводського дячка і чимало гуляв по околиці, набирав ся здоровля, купав ся, блукав по сойках, то-що, — в тюрмі бо вельми терпів через брак простору для прогульок, а на роботи, як інші в'язні, не ходив, принаймні його не посилено. Часто йому дозволяли навідувати тюремне товариство, а на Різдво та Паску 1867 р. він пробував навіть у тюрмі по кілька день. Тут він читав свої романи, викладав пляни ненаписаних ще творів, бував на представленнях сценічних, для котрих і сам написав три пьєси. Зміст одної з них такий: Офіцер має дружину, котру держить в заперті, бє, здирствує. Відки ні взялись два ліберали-літератори і поклали визволити нещасну жінку або присоромити тирана. Офіцер однак нагнав такого переполоху на лібералів, що вони позалазили під стіл. Після того він залишив свій канчук, що мав у руках, а приказав почастувати літераторів чаркою горілки; один із них виспівав навіть оду офіцерови.

Останній напив ся і знов почав учити дружину. По-кликаний ним слуга натякав знаками, щоб літератори відв'язали в офіцера канчук а самого ригнали але ті стояли по его боці; тоді слуга розправив ся з усіми сам.

Друга п'єса звалась „Мастерица варить кашу“, а третя, найбільша „Другимъ нельзя“, в трьох актах. Зміст остатньої, коротко кажучи, такий: чоловік радить жінці зійтись з приятелем, а сам застаєть ся до купи з ними,—вона-ж однаково кохає обох. В тій комедії, як поясняв Ч-ий товаришам, він вивів не типи, а 2—3 знані єму особи, яких може більше й не має, не державсь ніякої тенденції, бо виставлені події—річ виємкова.

Чернишевський був прекрасним оповідачем; одразу витворював перед слухачами цілі повісти, мов би читав з книжки. З писаного по тюрмах назвемо в-друге три просторі романи, задумані ще в Кадаї 1865 р., а скінчені 1868 р в Александровськім заводі, а власне: „Прологъ къ прологу“, „Дневникъ Левицькаго“ і „Прологъ“. Із них, скільки нам відомо, лишень перший був надрукований за кордоном (Лондон, 1877). У всіх трьох романах виводять ся тіж самі люде з початку 60-тих років; дія ведеть ся на провінції і в Петербурзі під той палкий, кіпучий час. Цікава річ: в романі „Прологъ къ прологу“ Ч-ий виводить між іншими і себе з жінкою, а під іменем Левицького зображає Добролюбова, котрого дуже любив та поважав. Під іменем Соколовського змальовано також званого польського повстанця Сераковського, повішеного Муравєвим. В р. 1869—70 Ч-ий почав у Александровськім заводі писати ще четвертий роман, за котрий приймав ся кілька разів, але котрий варешті мусів спалити; події описувані в ньому дотикали ся 62—63 років; звав ся він „Разказы изъ Бѣлаго зала“.

В падолисті 1871 року прийшов царський указ визволити Каракозовців з каторги, а повернути в поселенців. Їх переслали в якутську область; двоє з них (Николаєв та Шаганов) трапило на Вілюй, їх розігнали по улусах; в город Вілюйськ вони прибули в апр. 1872 року, а вже Чернишевський був там, хоч вони лишили его були в Александровському заводі не мавши гадки знову стрітись. Яко поселенець він мав право жити на вільній квартирі, але його запроторили в тюрму, а для догляду приставили жандарма. Для товаришів се була явна несподіванка. Вони попрохали у справника дозволу побачитись з Миколою Гавриловичем, але той не зважив ся вволити ту просьбу. Тоді вони стали шукати випадкових стріч, і справді зустрілись недалеко тюрми. Ось що розповів їм М. Г-ч. Після двох тижнів як одійхали товариші, до него явив ся жандармський офіцер і казав лаштуватись, бо має бути перевезений у друге місце. Куди — він не питав, а другого дня ранком його вже мчали на поштових.

Город Вілюйськ положений серед лісів та болот на березі чималої річки, трохи не 1000 верстов від Якутска. Дорога страшенно тяжка, околиця безлюдна, станції розкидані на 50 — 60 верстов. Кругом вода або непролазний чагарник; літом хмари мошки, від котрої по хатах одкурюють ся димом. Почта ходить раз на місяць, а тоді раз на два місяці. В таку сторону повезли Ч-ого. В Вілюйську йому заявили, що вільних квартир в городі не має, а що пустує каторжна тюрма, що там „і чисто і просторо“. Хоч не хоч, а треба було приймати несподівану ласку.

Тюрма, в котрій так довго випало конати Чернишевському, стоїть кілька сажнів за городом серед пустиру, над самою кручею Вілюя. Се подовгастих з мі-

цного дерева будинок, поділений на кілька комор, дуже сумний та темний, з частими вікнами, що позабивані залізом. Перед самими вікнами здіймається до гори огорожа з дуже високих паль, що заховують майже весь будинок від глядача, тільки віддалік заманіє самий вершок. В кінці двору стоять також дві хатини — лазня та кухня, нині напів розвалені. За палями обіє тюрми виглядає як якесь зловіще опудало — казарма для сторожі; там застрілив себе почтмайстер, що й доси наводить жах на Вілжуйців. Тюрму почали будувати 1861 р., маючи на меті замикати туди політичних каторжників; хотіли посадити між іншими Каракозовців, але чомусь залишили ту думку, і так вона якийсь час стояла пустою. Потім туди перевезли з Александровського заводу Поляків Огрізка та Дворжечка і держали по конець 1871 р. Збудоване єї стоїло більш як 20 тисяч рублів. Ч-ий займав досить простору як на одного комору з двома вікнами насупроти дверей, страшно темну (не видно ані клаптика неба!) і вохку: в кінці квітня не можна було роззути валянків, бо зараз починала ся ломота в ногах. Камера Ч-ого мала такий вигляд: в праворуч від входу стояло дерев'яне ліжко і невеликий столик, в ліворуч через усю довжину другий стіл закладений книжками та всякими дрібязками. В тюрмі крім самого Ч-ого поміщували ся також жандарм, козацький урядник і послугач Якут.

Не довго довелось товаришам бачити ся з Чернишевським; жандарм першим чином настрочив донос, справник без краю злякав ся і поквалив сь швидче вислати їх з города в улуси (волості). Той розпорядок обуриє Ч-ого, він полетів до справника і довго присоромлював його та дорікав. Товариші однак раптом були вислані з города; живучи в роздробі вони пере-

силали ся книжками, але поліція не пропускала жадної стрічки писаної один другому, навіть звісток про одержанє книжок. Так було до самісінького 1874 року, з котрого Ч-ий лишив ся на Вілюї сам, а товаришів перевезено в Якутський округ. Жило ся йому надто сумно та скрутно. Жандарм почав замикати тюрму, коли ходив піячити с козаками, а потім став робити те систематично що десятої години у вечері; так звільна виробляли ся нові, справді каторжницькі обставини, цілком неслухні з погляду правного. З жандармом Ч-ий перестав зовсім балакати; той витворяв йому всякі пакости, але нарешті був змінений другим, людиною досить порядною; Ч-ий навіть харчував ся у його цілі два роки, поки не прислали впять нового. В городі Ч-ий сливе ні до кого не ходив крім бабусі-чиновниці, що зпочатку страувала його; любив більш гуляти самою поблизу тюрми та над берегом Вілюя, або прочищував рівчачки (один зберіг ся й доси); від декого з улазливих Вілюйців йому навіть доводилось утікати, переважно від купців, що своєю цікавістю не давали спокою.

В октябрі 1872 року на Вілюї явив ся адютант генерал-губернатора Синельникова, князь Голицин і обіймав усіх політичних зісланців, ніби то бажаючи визнати їх нужди та потреби, а справді пошукати, чи не переховуєть ся де в тих місцях Герман Лопатин, що мав замір виратувати Ч-ого, був арештований в Іркутську і втік з тюрми. Приїзд Голицина мав один наслідок: Ч-ому замість 11 стали видавати 17 рублів казенної допомоги на місяць. Ч-ий просив Голицина запитати у генерал-губернатора, чи не можна б йому діставати в Вілюйська книжки до перекладування та посилати переклади до друку; Голицин відповів, що то річ цілком

неможлива. З собою Ч-ий привіз книг не дуже багачко, між іншими Conversationslexicon і три томи атласа Брокгауза; небавом після приїзду до Вілюйська він одержав російські переклади Лассалля, Вермореля, Тена, Берне і др., відбирав „Отечественныя записки“ та „Вѣстникъ Европы“, з часописів „СПб. Вѣдомости“. В загалі книжок до нього доходило мало, а се становило найгіршу втрату в неволі. Братись за літературну працю з початку просто не ставало духу. Почувши про приїзд в Александровський завод жандармського офіцера Ч-ий подумав, що в него зроблять ревізію і спалив геть усі свої рукописі, в тім числі й згадані висше „Разказы изъ Бѣлаго зала“, за котрими опісля жалкував.

„Треба писати все знову!“ говорив він товаришам з розпукою. „Не вже зважитись?“ Та непевність, що в праці вийде якась користь, спиняла руку. В дек. 1873 року на Вілюй прискакав з Іркутська жандармський полковник Купенко і серед ночі просто в тюрму: обшукав до виточки Ч-ого, а не найшовши жадної стрічки писаної почав руйнувати козацькі хати в городі, лавив по льохах, рвав підлоги і т. і. — розшукував, бачте, Лопатина, що знов був арештований і знов утік — уже безслідно, щоб вивести, як думали, Ч-ого. В кінці Ч-ий таки приймив ся за „Разказы изъ Бѣлаго зала“, але завжди шматував та палив рукописи; нарешті втратив віру в можливість продовжати сю роботу без перешкоди, йому гидко робилось на саму думку, що налетить вихром якась падлюка і почне скрізь кудовчитись. Загадував між іншим написати історію в оповіданнях для дітей; частина сі була навіть уложена, але спалена підчас приїзду Купенка.

Чи треба казати, яке було тяжке та трудне, скільки трагізму крило в собі життя Чернишевського? Але ось 1875 р. на Вілюй приїхав Мишкин, щоб зволити його, та нічого не вдіяв і був арештований. Ч-ому ще гірше стало жити: навколо тюрми постановили воєнну сторожу, Ч-ого пів року овсі не випускали за ворота, а потім його став супроводити жандарм скрізь, куди б ні він ні йшов. Познайомився Ч-ий з якимсь попом, став інколи навідуватись до його — попа заслали ще в дальшу глушину. Нарискався якийсь безглуздий справник з панібратством, а коли Ч-ий вхилився такої честі, той почав йому всякі утиски коїти, і так без краю.

Вілюйці згадують Ч-ого як людину надзвичайно простої та правдивої вдачі; не тямлять, щоб він коли вдався з себе іншого як справді є; так званій „висшій громаді“, що перлася до його в тюрму, він прямо відмовляв прийому, за те був без кінця прихильний до сірого люду, з великим і малим витався при стрічі, заводив розмову, розпитував про життя, дуже всім, як кажуть, цікавився. Коли довідався, що хто хорує, то посилав або й сам водив до лікаря, просив остатнього потурбуватись, спостерігав, щоб той не одвертівся обіцянками. Найбільше любив дітей, з охотою одвідує хати, де їх бувало густенько. В теплу годину Ч-ий любив погуляти по городу та околиці, іноді блукав цілими днями розмовляючи сам до себе або виспівуючи в голос пісні,—співав, додають місцеві люди, „по німецькому“; коли зобачив супроти себе яку „значну“ або неприємну особу, зараз звертав на бік і брав інший шлях. Зодягався вельми просто: полотняні штани та сорочка, зверху халат, невеличка шапчина „блинцем“, ось і вся звичайна його одіж; серед літа назував

іноді валянки; комір сорочки завжди розстібнутий, — так показував ся усюди. Панське убранє, що йому слали в Росії, роздавав бідарям. Годував ся переважно молоком з житнім хлібом, а обід хоч замовляв, то частійше віддавав послугачеві. Коли де бував, то звичайно не їв і не пив нічого: наллють склянку чаю, та так вона й захолоне. В коморі у Ч-ого завжди була привішена під самісінькою стелею невеличка діжечка з водою, мабуть щоб не налазили таркани, котрих тут страшенна сила.

Не любив Ч-ий, щоб прибірали в його — се певно через те, що гидував підгляданєм, котре міг допускати; тим міркуванєм чи не треба пояснити також і се, що Ч-ий повертав назад зобачивши незнайому людину. С початку він стискав руку кожному Якутові, але потім залишив і другим радив, щоб упередити можливість зарази. Ні з ким із обивателів ніколи Ч-ий про політику не розводивсь. Один інтелігент висловив ся раз, що вірші — брудня, що згодом запанує сама проза. „Який ваш суд?“ спитали в Ч-ого. „А як на вашу думку, чи перестане коли люд співати пісень?“ відмовив Ч-ий. Один бесідник сказав між іншим Ч-ому, що его брат учить ся в університеті; Ч-ий на те тяжко зітхнув. „Чого се ви так зітхаєте?“ запитав його бесідник. „Хто зна, що спіткає його на тому шляху“, ніби відповів Ч-ий. Нещасну молоду людину справді розстріляли згодом.

Переписував ся Ч-ий, скільки нам відомо, тільки з жінкою; листи як від нього так і до нього йшли через поліцію та губернатора, нильно перечитувались (закон про перечитуванє листів державних провинників не стратив ваги й досі, являючись одним із найгірших скорпіонів); Ч-ий, коли правду нам передавали, писав звичайно по кілька стрічок, але й тут не встеріг ся лихої

години: за якийсь „злочинний“ лист губернатор велів раз посадити його на три добі під арешт (арешт в арешті!). Нам оповідали, що той засуд страшенно обурив Ч-ого, що своє обуренє він виявив досить палко та нездержно, дарма, що виглядав урівноваженим; тай чи здужав би хто не обуритись?

Літом 1883 року в Вілюйськ налетіли жандарми, щоб забрати Ч-ого: йому дали право вернутись до Росції. Ч-ий був уже дідусем і не здужав йїхати верхи, то його мусіли везти на санях (возами тут не йїздять). Тюрма лишилася пустою. 1889 року до неї знов було замкнуто чоловіка 20 політичних каторжників, але через півтретя року йїх перевезли за Байкал в Акатуйський рудник. Сумно позирати на палі, що були могилою такого світового розуму, як Ч-ий, за котрими конало та мучилось стілько молодих душ. Весною, коли розливається Вілюй, хвиля з страшенною силою бе в беріг, а бючись підмиває та зносить кручу; не мине може двох-трьох років, як тюрма, де загбло стільки невідомих мирови думок, загуде на віки вічні в прірву, не оставить ся й слїду ганебної жорстокости людської.

Вернувшись до Росції Ч-ий перебував першого часу в Астрахані, цурав ся громади, любив самотину і знов віддав ся праці літературній. Головним трудом того періоду являєть ся переклад сливе 12 томів (по 1000 сторін в кожному) „Всесвітної історії“ Вебера, при чому Ч-ий додавав свої примітки і цілі розправи історичні, а в другім виданю першого тому помістив „Очеркъ научныхъ понятій о возникновеніи обстановки человѣческой жизни и о ходѣ развитія человѣчества въ доисторическія времена“. Крім сего Ч-ий здужав помістити в „Русскихъ вѣдомостяхъ“ простору статтю „Характеръ человѣческаго знанія“, а в „Русской мысли“

вірш „Гимнъ Дѣвѣ неба“, розвідку „Происхождение теоріи благотворности борьбы за жизнь“ і „Матерьялы для біографіи Добролюбова“. Підписував ся по найбільше Андреев.

В р. 1889 Ч-ий перейіхав у своє рідне місто Сатуратов і там умер з 16 на 17 окт. в 12 годині 35 мін. ночі; хорував з давна катаром жолудка, перед смертю втратив свідомість, дуже мучив ся, проказував з Вебера; нарешті кров кинула ся до мозку і его не стало, на віки закрились очи, на віки схолело серце людини, які не часто одвідують світ. Пером земля нехай буде мученикови хоч по смерті, коли довелось так терпіти та страждати за живота! А завіщо? Ч-ий ніколи не закликав до бунту чи повстаня, але з невимомимою логікою та яскравістю розкривав на очи кожному дійсний стан сучасности, стоячи переважно на ґрунті суспільно-економічному, мало торкаючись обставин політичних, хоч з его писань ясно було, як він дивить ся на ті обставини. Осередок ваги Ч-ий бачив у народі, а насамперед в его добробиті матеріальнім. Вся вина Ч-ого перед урядом лежала в тім, що се була людина неодхильної логіки, страшна для того, хто боїть ся світла критики а держить ся лишень примусом та темнотою. Чернишевський був іменно світлом все озаряючим, а се не мала вина сама з себе. Крім того йому приписували події, до котрих він не мав ані якісінького до-торку; його вважали за чоловіка здатного на все про-ти існуючого ладу. В маю 1862 р. (оповідав сам Ч-ий товаришам) в розпал пожарів петербурських до него в хату влітає Достоевський з такими словами: „Ми-коло Гавриловичу! Ради самісінького Господа, прика-жіть спинити пожар!“ Ніякі запевнюваня, що він не має звязків з паліями, не пересвідчували Достоевського, —

він вийшов з роспукою та прежнім розворушенням. Що ж могли гадати про Ч-ого другі, а тим наче уряд, та ще під такий бурливий, багатий подіями час? Ті, кому треба було, обрали для себе найдорогоціннішу жертву, підтяли велитня, що в другім краю повернув би був колесо суспільности на іншу стежку. Натомість йому судила ся каторга, що приневолила мовчати, кувала думки. Двацять років безперестанної муки не загасили однак того великого світоча, не притлумили палкої любови до рідного люду, для котрого він працював до смерти. Людина — гідна подиву, приклад — гідний наслідування! Тож пильнійше звернімо свої зори! З почутем шаноби та побожности згадаймо небіжчика!

Гимн Діві Неба,

поема

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКОГО.

З великоруського переклав

Іван Франко.

Л Ї В І В.

З друкарні Ставроп. Інститута під зарядом І. Пухира.
1895.

ГИМН ДІВІ НЕБА.

Спів про битву з Газдрубалем, Кархедонців вожаком,
Спів про гук, смертельний стогін, про молитву і хвалу.
Славить силу Діви неба Емпедокль его зложив,
А вложив в него про старця Емпедокля Теобуль.

I.

Всі, хто здужає боротись, з ранку бють ся на стіні;
Всі правителі народу в храмі Діви знай сидять,
Ми-ж на площі перед храмом, люд весь, з ранку стоїмо,
Де естрада і трибуна; Діви статуя при ній
Сперши ся на лук рукою ген на захід позира.

Глухо з далека шум бою долітає аж до нас,
Долітає відси й відти, — штурм іде з усіх боків.
Та глядить на захід Діва, руку луком підпира;
Все так статуя стояла, чуда в тім не бачив люд.
Так! Сліпі не бачуть чуда, а сліпими ми були.

В храм біжать по-через площу за гінцями в слід гінці;
Поміж люд герольди ходять і розносять вісті їх.
Не вгаває штурм завзятий, та тверда надія в нас:

Обіцяє нам побіду наш тямущий полемарх.
Крепкі мури Акраганту, сильні вояки его,
Береже нас Діва неба, не лякає ворог нас.

Час минає, штурм завзятий і важкий для наших бій,—
Та наш сторож — Діва Неба, поратує своїх слуг.
Час минає, південь близько, вже втомляє наших бій,—
Та всесильна Діва Неба, оборонить своїх слуг.

І біжить з лицем веселим і кричить юрбам гонець:
„Я правителям народу вістку радісну несу:
Вже хитатись починають Кархедонськії ряди!“

Слава силі Діви Неба! Славний буде день отсей!
Вся Сіцилія враз з нами величатиме сей день!

II.

Гей, залляли весь острів наш Кархедонськії полки!
На три зійська розділив їх воєвода Газдрубаль:
На Панорм післав Ганнона, сам пішов на Лілібей,
С третім військом Гамількара вислав насупроти нас.
Принесли нам туя вістку Газдрубалеві посли:

„Слухайте ви Акраганці і на розум все беріть!
Слово вам від Газдрубала, — слова він не звик ломать.
Много сил у Гамількара і відважний дух его;
Ваші смілі, та їх мало, з поля він змете їх геть.
Працьовиті і багаті, всяким скуством славні ви,
Щільним кругом крепких мурів город свій ви обвели,—
Та у вас не стане сили мури ті оборонить:
Поведе він невідхильно штурм на них з усіх боків,
Вашим віддику не буде, битвами він змучить їх,
Змучених зібе з становищ і на мури він відресь,—
А тоді не знать вам ласки! В тім не Гамількара власть,

Навіть Газдрубаль, хоч добрий, не допоможе вам тоді,
 Бо розлючених, швидкоких хтож потрафить зупинить?
 Тож піддайтесь Кархедону, буде ласкав Газдрубаль,
 А на слово Газдрубалю буде ласкав Кархедон“.

І правителі народу потвердили річ послів:
 „Ми правителі народу, та народ той — се наш пан.
 Пrawdи нам тайть не вільно, ми й не втаїмо сі.
 Віроломні Кархедонці, та правдивий їх вожак.
 Много сил у Гамількара і відважний дух его;
 Наші смілі, та їх мало, важко буде битись їм.
 Хочете в неволі жити — пощадить вас Газдрубаль,
 І на просьбу Газдрубалю пощадить вас Кархедон.
 Та, міщане Акраганту, встиду місту не зробіть!“

І послам ми всім народом відповідь таку дали:
 „Мовте Газдрубалю: „Грекам від неволі красше смерть
 Будь що будь, не піддамо ся, будем битись до кінця“.

В ясний південь нам з далека показались вороги.
 Сміло наші вийшли в поле, — важко буде битись їм!
 Много сил у Гамількара, з поля він змете їх геть,
 Окружить він наші мури, гряде штурмами на них!...

Та здалека, між горбками зупинив ся з військом він,
 Окопав горбки ровами, шанцями рови вкріпив.
 Крепкі мури Акраганту, Діва Неба — захист їх!
 Глянувши на наші мури воєвода завагавсь.

І правителі народу з нами радують ся враз,
 Та мовчить, сумний, в задумі старець мудрий Емпедокль..
 І правителі народу геть пішли з поміж юрби.
 Та минули хвилі втіхи, нарозумив ся народ:
 „Він прикинувся, що вагуєсь! Він нас хоче ошукать!“

Вістунни по місті ходять, закликають нас на збір,
І правителі народу так на зборі мовлять нам:
„Ми звеліли вояводи, щоб оглядний в битват був“.

Виходили в поле наші, Гамількар став против них;
Осторожно бились наші, бив ся слабо Гамількар;
Напирали дужше наші — за окопи він ховавсь.
Так тягло ся се весь місяць: бив ся слабо Гамількар;
Так було весь день ще вчора: бив ся слабо Гамількар.
Та нараз, уже над вечір, крепко битись він ночав,
Швидко наших випер з поля, мури наші окружив,
Засипать взявсь наші фosi, — к ночі вже засипав всі,
А засипавши спочинув, тихо ніч цілу стояв.

Ждав він ранку—і діждав ся, а тоді на штурм пішов,
Силою страшною разом вдарив із усіх боків.
Діво Неба! Ти наш захист! Поратуй же город свій!

Довго нам грозила згуба, та побіди близький час:
Почали отсе хитатись Гамількарові полки!
Слава силі Діви Неба! Вратувала город свій,
І ратунком Акраганту всю Сіцилію спасла:
Бо спічнуть по битві наші і к Панорму поспішають,
Розібють вони Ганнона і Панорма увільнять.
А з вояками Панорма клянуть ся й на Лілібеї...

IV.

Близько, близько час побіди! Ось з полудня побемо!—
Оттаку прислав нам звістку наш тямущий полемарх:
І правителі народу радують ся з нами враз...
Лиш правителів дорадник, друг народу, друг богів
Щось закрив лице руками. „Що, ти плачеш, Емпедокль?“
Він мовчить і тихо плаче, далі вийшов з між юрби.
„Се він з радости так плаче“ — гуторить собі народ.

Швидко хвиля втіх минає, та в ожиданці повзе.
 Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема —
 І правителі народу відійшли з поміж юрби.

Час минає, вже с-полудня, з битви вісточки нема.
 Вже полудне геть мивуло, — з битви вісточки нема.
 Щож так довго вість барить ся? Чи побіду нам звістити?...

Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема.
 Зачинили двері храму, там нарада йде якась...
 Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема!...

„О міщане і міщанки, — вістуні говорять нам, —
 Вість була від полемарха, се таємний був гонець.
 Ось правителі народу просять вас послухать їх“.

І правителі нареду на естраду вийшли всі.
 „О міщанки Акраганту, ви краса єго і честь!
 О міщане Акраганту, силу духа всю зберіть!
 Вість була від полемарха, радились над нею ми.
 С-позавранку до полудня був тут сам лиш Гамількар,—
 Вже й хитатись починали Гамількарові ряди.
 Та в полудень від півночи до його прибув Ганнон...
 Плачте, плачте по Панормі! З вами й ми ридаєм враз.

„Полемарх не тратив духа, підпомоги не просив.
 Та ось з заходу над лісом встали куряви клуби:
 Се веде від Лілібея Газдрубаль свої війська,
 Що від сих двох військ сильнійші і відвагою й числом,
 А від всіх сих військ страшнійший геніальний їх вожак:
 Від Кісени до Тартесса в битвах лютих без числа
 Всіх противних Кархедону понівечив Газдрубаль.
 Він передній полк провадить, зверхній провід сам обняв.
 Плакати вам по Лілібеї — з вами й ми ридаєм враз...

Плакать нам по Акраганті!... Підпомоги наші ждуть!
 Полемарх сказав нам тее: підпомоги треба їм!

„О міщане і міщанки, діти предків славних ви:
 Газдрубаль обняв начальство, вам пощаду прарікав, —
 О міщане, ви сказали: „Будем битись до кінця“.
 Ми й сказали воеводі: „Підпомоги в нас нема;
 Всі брати, хто битись може, з ранку бють ся на стіні.
 Воеводо, ти се знаєш, то й не жди вже підпомог!
 Підбадьорить хтів ти військо, та дурить єго дарма:
 Ти скажи братам всю правду, се їх духа не злама!
 Без надії на побіду будуть битись до кінця.
 Кождий вояк там потрібний, тож гінців ти нам нешли!“

І затихли, заридали і зійшли з естради в низ.
 І ридали всі ми довго, аж втомили ся ридать;
 І мовчали всі прибиті, та й мовчать не стало сил.

„Кождий вояк там потрібний і не буде нам звісток!“
 „Знаємо, що буде з нами і звісток не треба нам!“
 „Та герої наші братя, ну-ж устоять ся вони?“
 „Що геройство против сили? Переможе Газдрубаль!“

Йдуть сперечки... Чути стогін... Час повзе. Вісток нема.
 Скрізь ридання, крик розпуки спорів шум перерива.
 „Що й гадать? нема надії!“ Стогін дужшає кругом.
 Час повзе, вже вечір близько. Спір затих, надій нема.
 Згідні всі: „Нема надії, то й не хочемо ві!“
 Скрізь ридання, крик розпуки стогін здавлений глушить,
 І в гармонії смертельній все в один зливаєсь шум.

„О міщане і міщанки, — вістуні говорять нам, —
 Полемарх прийшов із битви, вісті з битви сам приніс,
 І правителі народу просять вислухати його“.

І воскресла в нас надія — о нерозуме людський!
Всі ми збіглись до трибуни і тиша настала скрізь.

Ось він! Кроками важкими на трибуну вихожа
Втомлений у довгій битві мов дідусь — могутній муж,
Весь покритий пилом битви, весь кровавий, чорний весь,
І зібрав всю силу духа і промовив полемарх:

„Я із битви, вістник смерти Красша Грекам смерть від пут!
О міщане Акраганту, славний буде день отсей,
Усю ніч не згасне пурпур evening зорі!
Предки в нас були хоробрі, славу в битвах здобули,
І як славних предків діти бились ми увесь сей день.
Прояснились наші очі, тіни предків нам видні:
Там на хмарах пурпурових віють ясні тіні ті
І приймають у обійми тих, що нині полягли.

„Від героїв, рідних ваших, я приношу просьбу вам:
Бенкет радісний готуйте! Много рож у вас в садах,—
Нутеж живо вить віночки, надягать святочний стрій,
Щоб почавсь наш пир при світлі evening зорі!

„Мало нас живих лишилось, ворогів що хвилі більш;
З ранку ми бемось невпинно — не стає вже наших сил;
Потомились ваші руки, притупили ся мечі.
Відступаємо вже к місту — Кархедонці гульк на мур!
Запалить всі враз будинки! Виріжте жінок, дівчат!
Красше гинуть їм з рук рідних, ніж в незолі пропадять.
Та допоки Греків стане, в піснях славитимуть нас!
О міщанки Акраганту, згідні ви на пир такий?“

Він ослаб і на естраду звільна зіступать почав.
„Славитимуть нас Грекині, поки Греки в світі є!
Радо ми йдемо на пир сей! Добре радить полемарх.

Ріжте нас, брати, супруги! Від неволі красша смерть.
І в одежах пурпурових, у вівках із білих рож
Почнемо свій пир при блиску вечерової зорі!“

Втім мов вихром підійвятий на трибуну верх юрби
Вийшов згорблений, простуєсь, свіжий мов у цвіті літ,
І підняв до неба руки, в небо погляд свій підвів
І могучим словом громом відізвав ся Емпедокль:

„Власть правителями править сходить на мене з небес:
Серцем чую голос Діви і устами проповім:
О міщане і міщанки, не пропаде Акрагант!
В людях нам нема ратунку, та всесильні небеса:
Не від Греків сила Греків, від Олімпу сила їх.
Ви служили Артеміді — вірним вірна є вона
І зійде вам на підмогу ваша Діва із небес.
Ви бороти ся невдатні і послабли руки в вас —
Не в руках і не у вдатку, в серці Греків сила їх:
Сила серця з неба кличе вашу Діву в поміч вам.
Ви правителі народу, ось вам перший мій наказ:
Посилайте за оружжєм, роздавайте всім єго!
Ви дівчата до богині всі припадьте в молитвах:
Їх почує Діва Неба і зійде на поміч вам,
Дужі стануть ваші руки, серце ворога здрігнесь.
Я ж тепер уряд найвисший архонтарха*) сам беру
І до битви весь народ я, до побіди поведу“.

І дівчата до богині всі припали в молитвах:

„Братя наші згибли в битві, Кархедонці йдуть на мур —
Ти ратуй нас, Артемідю, в статую отсю зійди!“

Статуї лице паліє, очі блиснули огнем!

„Сходить нам на поміч Діва!“

Сміло в битву верглись ми.

*) Архонтарх — вождяк над вождяками.

Піднімає руки Діва, натягає лук тугий!
Сипле стріли Діва Неба, перхли в ростіч вороги.

Брепкі мури Акраганту, сильні вояки его;
Та коли знеможесь військо, ворог вже відресь на мур,
То —

Всесильна Діва Неба, вірна тим, хто служить їй.

Літературно-наукової бібліотеки нової серії

вийшли досі:

1. Пісня про Роланда, старофранцузький епос, з студією
Гастона Парі, перекл. Вас. Щурат 50 кр.
2. Едіп царь, трагедія Софокля, переклав Ів. Франко . . . 30 „
3. Сон князя Святослава, драма-казка Івана Франка . . . 30 „
4. Кам'яна душа, драма Ів. Франка 10 „
5. М. Г. Чернишевський, біогр. нарис П. Граба і Гимн Діві
Неба, поема М. Чернишевського 10 „

Друкують ся: Фірдовсія Шаг-наме, в перекладі і з поясненнями А. Кримського, В. Клоуєтона Народні казки і повісти, їх вандрівка і переміна, переклад А. Кримського і Історія знесення панщини в Галичині Ів. Заневича.

И 34.441

Φ $\frac{\text{II}}{4-497}$

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

III

4698/5

4698/5